

Teisė į teisingą teismą

Aptariamuoju laikotarpiu teisė į teisingą teismą buvo vertinama kaip labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė. Į viešumą iškilo šurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Dėl daugybės teisės į teisingą teismą, teisės į laisvę bei asmens saugumą pažeidimų Maliko ir Chadižat Gatajevų byloje susidarė precedento neturinti situacija – ieškoma apsaugos nuo persekiojimo Europos Sąjungos valstybėje, Lietuvoje. Gatajevų bei Eglės Kusaitės bylos iškėlė aikštėn nepakankamai kontroliuojamą bei keliančią abejonių teisėtumo ir tikslingumo prasme Valstybės saugumo departamento veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą. Kaip ir anksčiau metais, buvo ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas – tiek žiniasklaidos, tiek teisėsaugos pareigūnų. Lietuva pralaimėjo 13 bylų EŽTT dėl teisės į teisingą teismą pažeidimų, 7 iš jų – dėl užtęsto bylos nagrinėjimo. Per ilga baudžiamojo proceso trukmė, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokestinių ginčų bylose. Trūksta inovatyvių sprendimų kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą; tebėra neužbaigtas teisėjų atrankos mechanizmas, turintis akivaizdžių ir lengvai pašalinamų trūkumų,

tarp jų – komisijos kompetencijos išplėtimas, atrankos kriterijų korekcija. Neužbaigiama teisinė bazė viešajam interesui ginti, todėl teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus. Nepaisant to, kad teismai aprūpinti puikia garso įrašymo įranga, teismo posėdžio įrašais naudojasi tik teisėjai ir teismų darbuotojai, o dėl neracionalios teismo posėdžio pabaigos interpretacijos neįmanoma laiku pateikti pastabų dėl protokolo netikslumų. Konstitucinis teismas taip pat netaupo labiau pasiekiamas piliečiams – nesutvarkyta individualaus konstitucinio skundo galimybė; bylų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, iki šiol negali dalyvauti konstituciniame procese. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos riboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausančia nemokama teisine pagalba. Antstoliai nuolat pažeidinėjo asmenų teises – neteisingai įkainojo savo paslaugas ir dėl to nepagrįstai didino vykdymo išlaidas, mėgindavo išieškoti skolas iš seniai sąžiningai atsiskaičiusių asmenų. Trūksta viešumo ir duomenų apie nusikaltimų aukų padėtį, neatliekama nuolatinė stebėseną, o paskutinis tyrimas Lietuvoje atliktas 2007-aisiais.

Teisė į teisingą teismą – labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė

2010 m. pabaigoje atliktos visuomenės nuomonės apklausos duomeni-

mis, Lietuvos žmonių nepasitikėjimas teismais ir teisės saugos institucijomis didėja. Skalėje nuo 1 (mažiausiai pažeidžiama) iki 10 (daugiausia pažeidžiama) 2010 m. apklausos respondentų, įsitikinusių, jog labiausiai žmogaus teises pažeidinėja teismas, vidurkis buvo 6,61, analogiškos 2008 m. apklausos vidurkis buvo 5,99, o 2006 m. – 5,94. Manančių, jog labiausiai žmogaus teises pažeidinėja prokuratūra, vidurkis buvo: 2006 m. – 5,5, 2008 m. – 5,68, 2010 m. – 6,39. Kaip ir ankstesniais metais, labiausiai pažeidžiančia žmogaus teises institucija laikomi antstoliai, tačiau taip manančiųjų mažėja (2006 m. vid. – 7,38, 2008 m. vid. – 7,41, 2010 m. vid. – 7,06).

Taip pat 2010 m. daugiau nei 8% sumažėjo respondentų, teigiančių, kad asmens kaltumą dėl nusikaltamos veikos nustato teismas (2008 – 83%, 2010 – 74%) ir padaugėjo nežinančių/ neatsakiusių į šį klausimą (nuo 3% iki 8%).

Įvertinus šiuos atsakymus, nestebina, kad, kaip ir ankstesniais metais, tarp apklausoje išvardintų politinių ir pilietinių teisių (teisė į teisingą teismą, teisė į asmens saugumą, teisė į žodžio laisvę, teisė dalyvauti politiniame gyvenime, teisė į nuosavybę, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą) labiausiai pažeidžiama teise laikoma teisė į teisingą teismą (2006 m. vidurkis – 6,6, 2008 m. vid. – 6,5, 2010 m. vid. – 6,8).¹

Šiurkštūs teisės į teisingą teismą garantijų pažeidimai

Viena iš pagrindinių visuomenės nepasitikėjimo teismais ir teisės saugos institucijomis priežasčių yra viešumon iškilę šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas.

2009 m. už užrakintų teismo salės durų buvo nuteisti čečėnų vaikų globos namams „Gimtoji šeima“ vadovavę sutuoktiniai Chadžat ir Malikas Gatajevai. Sutuoktiniams pateikti kaltinimai dėl neteisėtų veiksmų, nukreiptų prieš globotinius: smurtavimo, grasinimo nužudyti, savavaldžiavimo, turto prievartavimo. Tiek ikiteisminis tyrimas, tiek teismo procesas, pasižymėję daugeliu teisės į teisingą teismą bei teisės į laisvę ir saugumą pažeidimų, sulaukė nemenko atgarsio ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Gatajevai pabėgo nuo Lietuvos teisingumo į Suomiją, kur svarsdoma apsaugos priemonių suteikimo jiems galimybė. Precedento neturintis atvejis, kai Europos Sąjungos valstybėje ieškoma apsaugos nuo persekiojimo kitoje ES valstybėje, neigiamai atsiliepė Lietuvos kaip demokratinės, teisinės ir žmogaus teises gerbiančios valstybės įvaizdžiui tarptautinės bendruomenės akyse, juo labiau, kad neteisėtą Gatajevų nuteisimo procesą patvirtino Lietuvos aukščiausiasis teismas (LAT).

2010 m. kovo 23 d. LAT panaikino Kauno apygardos teismo nuosprendį, kuriuo Chadižat ir Malikas Gatajevai buvo nuteisti laisvės atėmimui. LAT perdavė bylą iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka. Grįsdamas savo sprendimą, Teismas konstatavo, kad buvo pažeista sutuoktinių teisė į nešališką teismo procesą, nes nuteistieji, atlikę pirmosios instancijos teismo skirtą bausmę, buvo laikomi suimti vien dėl jų padėtų bloginančiais pagrindais prokurorės paduoto apeliacinio skundo. Toks proceso organizavimas galėjo suteikti nuteistiesiems ir jų gynėjams pakankamą pagrindą manyti, jog teismas yra apsisprendęs tenkinti prokurorės apeliacinį skundą ir skirti jiems griežtesnę bausmę. LAT taip pat išaiškino, kad apeliacinės instancijos teismas sprendimą nagrinėti bylą uždareme teismo posėdyje priėmė formaliai, neįsigilinęs, ar iš tikrųjų buvo toks poreikis, ir tokiu būdu pažeidė teisę į viešą teismo procesą.²

Gatajevų bei 2010 metais visuomenės dėmesio sulaukusi Eglės Kusaitės byla iškėlė aikštėn aktyvią ir nepakankamai kontroliuojamą Valstybės saugumo departamento (VSD) veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Šios veiklos tikslai ir jos teisėtumas kelia abejonių.

Iki šiol nėra aišku dėl kokių priežasčių valstybės saugumu besirūpinanti institucija įsikišo į šeimininį Gatajevų – globėjų ir globotinių – ginčą ir

kodėl VSD siekė jų nuteisimo. Yra duomenų, kad VSD bandė nulemti Gatajevų bylos baigtį darydamas poveikį liudytojams net bylos nagrinėjimo teisme metu.

VSD pastangomis Eglė Kusaitė buvo apkaltinta sunkaus nusikaltimo – teroro akto rengimo – padarymu, bendradarbiaujant su Rusijos Federacijos specialiosiomis tarnybomis ir prokuratūra, kur terorizmas yra suprantamas kitaip, negu Europos Sąjungoje. Kaltinimai pateikti išimtinai VSD surinktos informacijos, gautos vykdant operatyvinę veiklą, pagrindu.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad prokuratūra bei teismas gali kontroliuoti tik dalį VSD atliekamų operatyvinių veiksmų, o tais atvejais, kai operatyvinių veiksmų atlikimui reikalingos sankcijos, jos dažniausiai išduodamos automatiškai, t.y. nesigilinant į prašymų pagrįstumą ir tiesiog perrašant jų turinį į sankciją. Vėliau operatyvinės informacijos pagrindu suformuluotas kaltinimas dažniausiai apibrėžia bylą teisminio tyrimo ribas – prokurorai prieštarauja, o teisėjai atmeta prašymus praplėsti teisminių tyrimų rėmus, tuo būdu ribodami gynybos teises ginčyti kaltinimą ir teikti įrodymus. Mažą to, Gatajevų bei Kusaitės bylą eiga parodė, kad teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą.

Baudžiamasis nukrypimas akivaizdus ne tik teismų ir teisėsaugos institucijų darbe. Kai kurie įstatymų leidėjai bando mažinti teisės į gynybą veiksmingumą įstatyminiame lygyje. 2010 m. buvo pakartotinai inicijuotos *Advokatūros įstatymo* pataisos, kuriomis siūlyta įteisinti galimybę atliekant operatyvinių tyrimą, kuriame turima duomenų, kad advokatas rengia, daro ar padarė nusikaltimą, apžiūrėti advokato veiklos dokumentus, pašto siuntas, tikrinti ir kontroliuoti telefoninius pokalbius bei kitokį susižinojimą.³ Jeigu teisėsaugos institucijos ir teismai galėtų disponuoti informacija, kurią klientas pateikia advokatui, nebūtų užtikrinta pagrindinė veiksmingos gynybos garantija – advokato ir kliento bendravimo konfidencialumas. Džiugu, kad pataisos buvo atmetos.

Kaip ir ankstesniais metais, 2009–2010 m. eigoje buvo ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas. Nepagarbą šiam principui rodė ne vien žiniasklaidos priemonių atstovai,⁴ bet ir įvykius tyrę pareigūnai, atskleidami visuomenei dalį ikiteisminio tyrimo duomenų ar viešai komentuodami teisme neįrodytą asmens kaltę.⁵

Susidariusi padėtis tiriant ir nagrinėjant baudžiamasis bylas kelia nerimą. Pavienės iniciatyvos ją gerinti, pavyzdžiui panaikinimas nuostatos, pagal kurią išteisinamojo nuosprendžio priėmimas buvo laikomas prokurorų darbo trūkumu ir tai neretai diktavo žūt-

būtinės pastangas pasiekti apkaltinamąjį nuosprendį, yra nepakankamos. Slaptųjų tarnybų, teisėsaugos institucijų ir teismų paskirties, funkcijų, veiklos profesionalumo ir teisėtumo klausimai peržengė institucines ribas ir tapo politine problema, į kurią neatidėliotinai turi atkreipti dėmesį aukščiausi valstybės pareigūnai.

Ilgėjantys bylų nagrinėjimo terminai

2009–2010 m. Europos žmogaus teisių teisme (EŽTT) Lietuva pralaimėjo trylika bylų,⁶ kuriose ji buvo pripažinta pažeidusi Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 6 straipsnį, garantuojantį teisę į teisingą teismą. Dešimtyje bylų konstatuotas svarbus teisės į teisingą teismą aspekto – teisės į įmanomai trumpiausią bylos išnagrinėjimą – pažeidimas.⁷

Per ilgą baudžiamąjį proceso trukmę, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokestiniuose ginčų bylose.

Byloje *Šulcas prieš Lietuvą* EŽTT konstatavo, kad baudžiamasis procesas trukęs 8 metus ir 9 mėnesius pažeidė pareiškėjo teisę į teisingą teismą. Teismas konstatavo, kad delsimą byloje lėmė valstybės institucijų klaidos ir inertškumas. EŽTT taip pat padarė išvadą, jog dėl pernelyg ilgos bylos nagrinėjimo trukmės buvo pažeista pareiškėjo teisė į veiksmingą teisinę

gynybos priemonę ir pirmą kartą byloje prieš Lietuvą pripažino pažeistą ir EŽTK 13 straipsnį⁸.

Byloje *Vorona ir Voronov prieš Lietuvą* civilinės bylos nagrinėjimas užtruko 8 metus ir 6 mėnesius. EŽTT atkreipė dėmesį, kad nagrinėjimas buvo uždelstas dėl institucijų klaidų ir neveikimo, pavyzdžiui, ekspertai savo išvadas pateikė praėjus daugiau nei 3 metams.

Byla *UAB „Impar“ prieš Lietuvą* buvo pirmoji byla prieš Lietuvą, kurioje EŽTT taikė 6 straipsnį mokestiniam procesui, trukusiam 6 metus ir 1 mėnesį. Teismas pripažino, kad teisės normų, numatančių mokestines baudas, pobūdis, tikslas nubausti bei baudos dydis leidžia konstatuoti, kad nacionaliniame procese buvo sprendžiamas baudžiamojo kaltinimo klausimas.

2010 m. birželio mėn. įsigaliojo *Baudžiamojo kodekso pakeitimai*, kurie nuo vienerių iki dešimties metų prailgino apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminus.⁹ Skeptiškai šiuos pakeitimus vertinantys teisės ekspertai teigia, kad ir senieji senaties terminai buvo pakankamai ilgi (nuo 2 iki 20 metų), tikroji problema glūdi ikiteisminio tyrimo institucijų neveikime.¹⁰ Naujieji terminai leidžia procesinius veiksmus atlikti ilgesnį laikotarpį, kas sudaro sąlygas piktnaudžiavimui bei teisės į bylos išnagrinėjimą per trumpiausią laikotarpį pažeidimams.

Jau ne kartą buvo konstatuota, kad didėjanti bylų nagrinėjimo trukmė tapo sisteminė problema¹¹, todėl teigiamai vertintinas Teisingumo ministerijos paruoštas *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso* (CK) 6.272 straipsnio papildymo projektas, kuris numato galimybę atlyginti žalą dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo ar bylos teismo proceso trukmės.¹²

Iš kitos pusės, svarbu atkreipti dėmesį, kad šis įstatymo papildymo projektas įtvirtina baigtinį sąrašą atvejų, kuriais asmeniui gali būti atlyginama žala. Tokiu būdu, žala kilusi dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, neteisėto sulaikymo, kuris nėra paminėtas CK 6.272 straipsnyje, negalėtų būti atlyginta. Dar prieš du metus buvo pabrėžta, kad laikino sulaikymo teisinis reguliavimas ir praktinis taikymas yra problemiškas, veiksmingų priemonių apsiginti nuo nepagrįstų sulaikymų nėra.¹³ Tokia situacija nėra suderinama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsniu, kuris teigia, kad įstatymas turi nustatyti asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą.

Teismų sistemos atvirumo, teismų prieinamumo ir darbo skaidrumo probleminiai aspektai

Visuomenės nuomonės apklausų rezultatus iš dalies nulemia žmonių įsitikinimas, kad teismas yra sunkiai prieinama, uždara, nedraugiška, socialiai nejautri institucija. Tačiau inovatyvių

sprendimų, kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą, trūksta. Pavyenės sveikintinos iniciatyvos lieka neužbaigtos ar net iškraipomos, taip dar labiau gilinamas nepasitikėjimas teismais.

2009 m. Lietuvos Respublikos Prezidentė patvirtino naują *Pretendentų į teisėjus atrankos komisijos darbo tvarkos aprašą* bei *Pretendentų į apylinkės teismo teisėjus atrankos kriterijus*. Nauja tvarka patobulino atrankos kriterijus ir procedūrą, todėl vertintina kaip žingsnis skaidresnės ir atviresnės teisėjų atrankos link. Tačiau teisėjų atrankos mechanizmas tebėra neužbaigtas, turi akivaizdžių trūkumų, kurie gali būti nesunkiai pašalinti.

Galiojantys kandidatų į apylinkės teismo teisėjus atrankos kriterijai numato kandidatų asmeninių savybių, bendrųjų gebėjimų, motyvacijos ir „kitų kriterijų, kuriuos Atrankos komisija pripažįsta reikšmingais“ įvertinimą. Tačiau nesant šių sąvokų apibrėžimų, Atrankos komisijos nariai neturi galimybių objektyviai įvertinti kandidatų atitikimo šiems kriterijams laipsnio, ypač turint omenyje, kad Komisijai trūksta atitinkamų žinių – visi Komisijos nariai yra teisininkai, neturintys kompetencijos vertinti tokius psichologinius aspektus kaip asmenybės savybės, gebėjimai, motyvacija.

Tokia Atrankos komisijos sudėtis, asmenybinių ir vertybinių kriterijų nepibrėžtumas ir didelis svoris, suteikiamas teisinėms žinioms, specifinio teisinio darbo patirčiai bei teismo, į kurią pretenduojama, nuomonei apie kandidatą, lemia, kad svarbios teisėjo funkcijai atlikti savybės ir įgūdžiai – tinkami intelektualiniai gebėjimai, tame tarpe gebėjimas savarankiškai ir kritiškai mąstyti, profesinis žingeidumas, dvasinė pusiausvyra, pasitikėjimas savimi, socialinis jautrumas, empatija, gebėjimas žodžiu ir raštu aiškiai dėstyti mintis, organizaciniai gebėjimai ir pan. – lieka faktiškai neįvertinti, juo labiau, kad Lietuvoje nėra atliekami kandidatų asmenybinių/kognityvinių testai.

Turėtų būti pakeistas atrankos kriterijus, pagal kurią vertinama teisinio darbo patirtis. Dabar galiojanti tvarka išaukština darbo patirtį teismuose, taip pat vertinama patirtis prokuratūroje bei advokatūroje. Tačiau nuvertinama teisinio darbo patirtis valstybės, savivaldybių ir tarptautinėse institucijose. Darbo patirtis teisme vertinama labiausiai, tad automatiškai suteikiama pirmenybė jauniems teismų darbuotojams, dažnai neturintiems kitų profesinių ir gyvenimo patirčių, išskyrus darbą teisme, kuris laikomas tinkamumo plačiai kritikuojamai teismų sistemai įrodymu. Neturi racionalaus paaiškinimo ir todėl yra diskriminacinis ženklų preferencijų teikimas asmenims, apgynusiems teisės krypties disertacijas.

Tarėjų instituto atkūrimas suvokiamas kaip galimybė atverti teismus visuomenei, tačiau nepasiūlius konkretaus šio instituto įgyvendinimo modelio, nuolatini kalbėjimas apie jo būtinumą yra žalingas – mažiau informuota visuomenės dalis tiki populistinėmis deklaracijomis, kad tarėjų instituto nenori „teisėjų klanas“.

Pastaruoju metu padidėjo visuomenės susidomėjimas viešojo intereso gynimu teisiniu keliu, tačiau *Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo civiliniame ir administraciniame procese įstatymo projektas* nepriimamas LR Seime nuo 2006 m.. Nesant užbaigtos teisinės bazės viešajam interesui ginti, teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus.

2010 m. liepos 1 d., įsigaliojus *Teismų įstatymo* pakeitimams, teismo posėdžio eiga yra fiksuojama darant garso įrašą.¹⁴ Šios naujovės tikslas – užtikrinti teismo procesų skaidrumą ir įrodymų vertinimo tikslumą. Tačiau teismo posėdžio įrašas yra neprieinamas bylos šalims, juo negalima pasinaudoti kaip procesine priemone, kadangi, anot teismų, jis yra daromas „administraciniais tikslais“. Tai reiškia, kad įrašus gali perklausti teisėjai ir teismų sistemos darbuotojai, o proceso dalyviai, kaip ir anksčiau, turi tenkintis neišsamiais, ir neretai netiksliais, ranka rašytais teismo posėdžių protokolais. Toks šios naudingos naujovės įdiegi-

mas sukelia pagrįstą teismo procesų dalyvių nepasitenkinimą.

Maža to, pagal teismų praktiką su teismo posėdžio protokolu galima susipažinti ir pateikti pastabas dėl jo turinio tik kitą dieną po to, kai yra paskelbiamas baigiamasis teismo aktas byloje, pagal teisėjų interpretaciją, tik tada pasibaigia teismo posėdis. Pateikti pastabų dėl įvykusio, tačiau bylos išsprendimu nepasibaigusio teismo posėdžio protokolo, nėra galimybės. Tai reiškia, kad priimdamas sprendimą teisėjas gali remtis protokole neteisingai užfiksuota informacija. Netgi tuo atveju, kai dalyvaujantys byloje asmenys savo pastabose atkreipia teismo dėmesį į teismo posėdžių protokoluose klaidingai išdėstytus faktus ir teisėjas pritaria šioms pastaboms (nors abejotina ar teisėjas dirbantis lygiagrečiai su daugybe bylų gali prisiminti kas vyko teismo posėdyje konkrečioje byloje, įvykusiame prieš kelias savaites ar mėnesius), tai nedaro jokios įtakos galutiniam teismo sprendimui, nes jis tuo metu jau būna priimtas. Toks teismo posėdžio pabaigos sąvokos aiškinimas yra netinkamas procesiniu požiūriu ir neabejotinai prisideda prie nepasitenkinimo teismais.

2009–2010 metais Konstitucinis teismas (KT) taip pat netapo labiau pasiekiamas piliečiams – keletą metų brandinta individualaus konstitucinio skundo koncepcija atgulė į Seimo

stalčius.¹⁵ Būtina grįžti prie koncepcijos įgyvendinimo, prieš tai ją patobulinus. Dabartinė koncepcija iš esmės tik praplečia sąrašą asmenų, kurie gali kreiptis į KT dėl konkrečių teisės aktų atitikimo LR Konstitucijai, tačiau nenumato galimybės tiesiogiai kreiptis į KT dėl galimai pažeistų asmens konstitucinių teisių. Nepakoreguoto individualaus konstitucinio skundo modelio įgyvendinimas, neišaiškinus jo esmės visuomenei, sukels jos nusišalinimą, nes tai nėra veiksminga priemonė ginti pažeistas žmogaus teises, tik prailginanti galutinio sprendimo konkrečiose bylose priėmimą.

Aptariamuojų laikotarpiu nebuvo padaryta jokių žingsnių tam, kad būtų nagrinėjamas KT nepažeistų rungtyniškumo ir lygiateisiškumo principų¹⁶, ir tuo pačiu taptų labiau prieinamas piliečiams. Iki šiol būtų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, negali dalyvauti konstituciniame procese, nors KT išvados dažniausiai nulemia galutinį sprendimą. Vilties teikia tai, kad 2011 m. pradžioje idėja leisti dalyvauti konstituciniame procese suinteresuotam asmeniui sulaukė pritarimo tarp naujai paskirtų KT teisėjų.¹⁷

Svarbus veiksnys gerinant teismų prieinamumą, ypatingai nepasiturintiems asmenims, yra galimybė pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagal-

ba. Tačiau gyventojų informuotumas apie šią galimybę išlieka žemas. Atlikta visuomenės apklausa parodė, kad trečdalis respondentų nėra girdėję apie pirminę valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, daugiau nei pusei jų trūksta žinių apie antrinę teisinę pagalbą.¹⁸

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos itin formalistiškai interpretuoja *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą* ir tokiu būdu apriboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausančia nemokama teisine pagalba. Pavyzdžiui, neįgalios pareiškėjos, kurios disponuojamos mėnesinės išlaidos po antstolių atliekamų išskaitymų sudaro 120 litų, pajamų lygis buvo pripažintas leidžiančiu jai apmokėti 50 proc. teisinių paslaugų.¹⁹

Nusikaltimų aukų teisės

Nei 2010 m. ataskaitoje apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą,²⁰ nei 2009 m. ataskaitoje dėl antrinės teisinės pagalbos audito²¹ nėra paliečiamas nusikaltimo aukų atstovavimo klausimas, nėra nagrinėjami nukentėjusiojo poreikiai ar paslaugos apimtys.

Paskutinis nepriklausomas nusikaltimų aukų padėties tyrimas Lietuvoje buvo atliktas 2007 m. Kitose šalyse, pavyzdžiui Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, viktimologiniai tyrimai atliekami

beveik kasmet, siekiant užsitikrinti nuolatinę aukų teisių stebėseną bei neatidėliotiną reagavimą į naujai išskylančias problemas. Nuoseklus informacijos rinkimas ir analizė yra būtina sąlyga tinkamam aukų teisių užtikrinimui.

Nukentėjusiųjų apsaugos efektyvumą iš dalies sudėtinga įvertinti ir dėl to, kad duomenys apie saugomų asmenų skaičių ir apsaugai naudojamas lėšas nėra viešai skelbiami.²² Tokia tvarka sudaro sąlygas piktnaudžiavimui – 2008 m. paaiškėjo, kad butas Vilniuje, įrengtas pagal *Liudytojų ir nukentėjusiųjų apsaugos programą*, nebuvo tikslingai panaudotas, o jame neteisėtai gyveno buvęs generalinis policijos komisaras.²³

Teigiamu žingsniu smurtinių nusikaltimų aukų apsaugos srityje galima įvardyti nuo 2009 m. kovo 1 d. įsigaliojusią naują *Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo* redakciją.²⁴ Ja buvo išplėsta smurtinio nusikaltimo sąvoka, teisė į žalos kompensavimą turinčių asmenų ratas, nustatyta aiškesnė teismo priteistos žalos atlyginimo tvarka, išplėstos žalos kompensavimo avansu galimybės, numatyti didesni žalos kompensavimo dydžiai. Smurtiniu nusikaltimu dabar pripažįstama veika, kuria buvo tyčia atimta žmogaus gyvybė arba sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta jo sveikata, taip pat veika turinti požymių apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo žmogaus

laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ar neliečiamumui. Nuo šiol ikiteisminio tyrimo institucijos bei teismai turi pareigą informuoti nukentėjusius nuo tokių veikų apie galimybę gauti žalos kompensavimą.

Tačiau pastebimas duomenų trūkumas, siekiant nustatyti, kiek efektyviai veikia žalos atlyginimo mechanizmas. Vadovaujantis įstatymu, prašymus kompensuoti smurtiniais nusikaltimais padarytą žalą nagrinėja ir sprendimus priima Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija arba jos įgaliotos institucijos. Per 2009 m. Teisingumo ministerija priėmė 220 sprendimų dėl smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo, iš kurių 166 – sprendimai kompensuoti smurtiniais nusikaltimais padarytą žalą, 54 – sprendimai žalos nekompensuoti.²⁵ Atsižvelgiant į tai, kad tais pačiais metais buvo užregistruoti 252 nužudymai, 220 sunkūs sveikatos sutrikdymai bei 149 išžaginimai (kartu su pasikėsinimais),²⁶ galima daryti išvadą, kad didžioji dalis smurtinių nusikaltimų aukų vis dar vengia kreiptis dėl žalos atlyginimo.

Antstolių veiklos problematika

2009 m. atlikto tyrimo duomenimis, 95 proc. antstolių vykdomų bylų buvo rasta vykdymo proceso normų pažeidimų. Dažniausiai jie susiję su nepagrįstu vykdomo išlaidų skaičiavimu, t.y. daugumoje bylų antstoliai neteislingai

įkainoja savo paslaugas ir nepagrįstai didina vykdymo išlaidas. Vienas patvarkymas bankui dėl sąskaitų arešto antstoliui kainuoja 5 Lt, tuo tarpu skolininkas apmokestinamas šešis kartus didesne 30 Lt suma, neskaitant siuntimo paštu išlaidų.²⁷

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje ne sykį pasirodė informacija apie sąžiningų skolininkų patiriamus nepatogumus – baudą sumokėję asmenys vis tiek gauna pranešimus į savo darbovietes dėl neva neapmokėtos skolos.²⁸ Avarijos kaltininkė, norėdama apmokėti priteistą žalos atlyginimą, mėnesį ieškojo koku būdu ir kam turėtų pervesti priteistus pinigus. Jai įvykdžius teismo sprendimą po kurio laiko moteris sulaukė laiško iš antstolio su pranešimu apie skolos išieškojimą ir reikalavimu sumokėti antstoliui 403 litų, vėliau suma padidėjo iki 600 litų.²⁹

¹ Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa. „Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“, 2010-11-03-2010-11-15, http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Vilmorus_Apklausos_Rezultatai_20101210.pdf

² Lietuvos aukščiausiojo teismo 2010 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-122/2010

³ Advokatūros įstatymo 46 straipsnio 3 dalies pakeitimo įstatymo projektas, Nr. XIP-1238, 2009-10-29, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=356445

⁴ Nerijus Povilaitis. „Našlaičius engusių čėčėnų byla – už uždaru durų“, *Lrytas.lt*, 2009-02-24, <http://m.lrytas.lt/-12354893771234766825-na%C5%A1lai%C4%8Dius-engusi%C5%B3-%C4%8De%C4%8D%C4%97n%C5%B3-byla-u%C5%BE-u%C5%BEdar%C5%B3-dur%C5%B3.htm>

⁵ V. Trainys. „Prokuroras: Šaudė D. Kedys“, *Lrytas.lt*, 2010-05-22, http://m.lrytas.lt/?data=20100522&id=akt22_a2100522&view=2;J.Girdvainis,A.Zinkuvienė.„Skubiai baigta D.Kedžio istorija“,Respublika.lt,2010-05-26,http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/nusikaltimai_ir_nelaimes/skubiai_baigta_dkedzio_istorija/

⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2009 m. veiklos ataskaita. 2010-03-01, <http://www.tm.lt/dok/Vyr%20atstovo%20EZTT%20ataskaita%20uz%202009.pdf>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2010 m. veiklos ataskaita. 2011-03-16, http://www.tm.lt/dok/atask/LRV%20Atstoves%20EZTT%20Ataskaita_2010.pdf

⁷ EŽTT 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Norkūnas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 302/05; EŽTT 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Četvertakas ir kiti prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 16013/02; EŽTT 2009 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Padalevičius prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 12278/03; EŽTT 2009 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Vorona ir Voronov prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 22906/04; EŽTT 2009 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Aleksa prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 27576/05; EŽTT 2009 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Naugžemys prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 17997/04; EŽTT 2009 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Igarienė ir Petrauskienė prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 26892/05; EŽTT 2010 m. sausio 5 d. sprendimas byloje „*Impar*“ prieš Lietuvą, Pareiškimo Nr. 13102/04;

EŽTT 2010 m. sausio 5 d. sprendimas byloje *Šulcas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 35624/04; EŽTT 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas byloje *Novikas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 45756/05.

⁸ EŽTK 13 straipsnis: „Kiekvienas, kurio teisės ir laisvės, pripažintos šioje Konvencijoje, buvo pažeistos, turi teisę pasinaudoti efektyvia teisine gynyba valstybiniuose organuose, nesvarbu, ar tai padarė einantys oficialias pareigas asmenys.“

⁹ Baudžiamojo kodekso 95 straipsnio pakeitimo bei papildymo, Kodekso papildymo 170(2) straipsniu ir Kodekso priedo papildymo įstatymas, Nr. XI-901, 2010-06-15, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=375951

¹⁰ Ginta Gudauskaitė. „Baudžiamosios atsakomybės senaties terminų ilginimas: nuomonė „prieš“, *Infoplex.lt*, 2010-05-18, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&str=39405>

¹¹ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 41.

¹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsnio papildymo ir kodekso papildymo 6.2731 straipsniu įstatymo projektas, Nr. 10-5013-02, 2011-03-10, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=76928&p_org=&p_fix=y&p_gov=n

¹³ *Supra* note 11, P. 39

¹⁴ Remigijus Šimašius. „Teismo posėdžius fiksuos garso įrašymo įranga“, *Teisingumas.lt*, 2010-06-28, <http://www.teisingumas.lt/naujienos/straipsniai-interviu/teismu-posedzius-fiksuos-garso-irasymo-iranga>

¹⁵ Eglė Digrytė. „Planai įteisinti individualų skundą KT dedami į stalčių iki krizės pabaigos“, *Delfi.lt*, 2009-03-16, <http://verslas.delfi.lt/law/planai-iteisinti-individualu-skunda-kt-dedami-i-stalciu-iki-krizes-pabaigos.d?id=21018231>

¹⁶ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2006: Apžvalga“, P. 25.

¹⁷ „Palaikoma idėja, kad teismo procese galėtų dalyvauti suinteresuotas asmuo“, *Respublika.lt*, 2011-03-01, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/palaikoma_ideja_kad_teismo_procese_galetu_dalyvauti_suinteresuotas_asmuo/print.1

¹⁸ Apklausa „Lietuvos gyventojų teisinės žinios“, atlikta UAB „RAIT“ Teisingumo ministerijos užsakymu, http://www.tm.lt/dok/tyrimai/Rait_ataskaita_TM20091228.pdf

¹⁹ „Daugiau gyventojų galės naudotis nemokama teisine pagalba“, *Hrmi.lt*, 2010-07-23, <http://www.hrmi.lt/naujiena/546/>; „Svarbus LVAT sprendimas teisės į teisminę gynybą užtikrinimui“, *Hrmi.lt*, 2011-05-06, <http://www.hrmi.lt/naujiena/640/>

²⁰ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. „Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą teikimą 2009 m.“, 2010, http://www.teisinepagalba.lt/dok/2009_ataskaita_pirmine.pdf

²¹ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. „Valstybinio audito ataskaita. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba“, 2009-08-07, http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaita.php?3554

²² Lina Vyšniauskienė. „Liudytojų apsauga – po paslapties skraiste“, *Lzinios.lt*, 2010-09-21, http://www.lzinios.lt/lt/2010-09-21/tyrimas_2/liudytoju_apsauga_po_paslapties_skraiste.html

²³ Asta Kuznecovaitė. „V. Grigaravičiaus butas neatsikrato skandalo šleifo“, *Diena.lt*, 2009-09-28, <http://www.diena.lt/dienrastis/uzribis/v-grigaraviciaus-butas-neatsikrato-skandalu-sleifo-240236>

²⁴ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo pakeitimo įstatymas, *Žin.* 2008, Nr. 137-5387

²⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2009 metų veiklos ataskaita, 2010-04-08, http://www.tm.lt/dok/atask/2009_m_veiklos%20ataskaita_3.pdf

²⁶ Statistikos departamentas. „Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2009“, 2010, http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/download_ad_release/?id=3497&download=1&doc=1736

²⁷ „Tyrimas: antstoliai daro pažeidimus 95 proc. bylų“, *Delfi.lt*, 2009-09-01, <http://verslas.delfi.lt/law/tyrimas-antstoliai-daro-pazeidimus-95-proc-byly.d?id=22427680>

²⁸ Zita Dobrovolskienė. „Po akistatos su antstoliais – kelias į teismą“, *Aina.lt*, 2009-03-28, <http://www.aina.lt/naujienos/panevezys/3097-akistatos-antstoliais-kelias-teism.html>

²⁹ Eglė Dīgrytė. „Avarijos kaltininkė mėnesį aiškinosi kam ir kaip kompensuoti žalą“, *Delfi.lt*, 2010-02-13, <http://verslas.delfi.lt/law/avarijos-kaltininke-menesi-aiskinosi-kam-ir-kaip-kompensuoti-zala.d?id=28918043>